

Bogdan Bogdanović-osvrt na deło

U drugoj polovini februara, posetioci Muzeja "25. maj" su mogli da nalete na nesvakidašnje prizore: da se kreću među artefaktima raznolikih, misterioznih i neobičnih oblika i funkcije, kocki, filmova i apstraktnih simbola, pa čak i da se nađu izgubljeni u papirnom lavirintu. Gledajući kako ljudi začuđeno posmatraju neobjašnjive radove koji provociraju raznolike spekulacije, i sam sam osetio čuđenje. Radove koji su nastali iz iskre koju je u mojim kolegama sa fakulteta i meni razbuktalo deło našeg erudite sada su i sami budili pitanja u posmatračima. I tako, plamen se prenosio dalje iako je iskra koja ga je oživela nedavno ugasnula.

Tokom februara je u prostorima Muzeja "21. maj" trajala izložba pod nazivom "Grad i smrt", na kojoj su studenti Arhitektonskog fakulteta u Beogradu predstavili svoje radove inspirisane Bogdanovim životom i delom. Ime Bogdana Bogdanovića (1922-2010) se učestalo čuje u poslednje vreme u arhitektonskim krugovima Beograda, a i šire. U planu je da Bogdanović bude tema ovogodišnje BINE, nedelje arhitekture. Takođe, u maju i junu u Konaku kneginje Ljubice biće organizovana izložba i okrugli sto sa istom tematikom.

Čitava godina je u znaku sećanja na Bogdana Bogdanovića koji je preminuo 18. juna 2010. u Beču, 18 godina nakon što je prognan iz Srbije

u koju se od tada nije vraćao. Njegovo ime, izgovoreno, podrazumeva i dalje dozu kontroverznosti. Kada sam tražio njegove knjige za izborni predmet na fakultetu (koji je uveden kao omaž Bogdanoviću) na mestima gde se prodaje polovna štampa (pošto se svega četiri od tridesetak njegovih objavljenih knjiga nalazi u prodaji po knjižarama, a od celokupnog broja njih sedam čak nije ni objavljeno na srpskom, već na nemačkom)

ulični prodavac mi je uzvratio sa rečima da čak i da ima, on bi te knjige zapalio. Ova i slične reakcije koje se mogu pročitati po raznim blogovima i forumima na internetu pokazuju koliko je čitava tema i dalje zapaljiva.

Uglavnom se misli na politički žig koji je Bogdanović ostavio za sobom. Njegovi stavovi su okarakterisani kao ''antisrpski'', a njemu samom su pridodate etikete ''srbomrsca'', ''arhitekta-rušitelja'' i ''ustaše''.

Neću se upuštati u razmatranje (ne) opravdanosti izrečenog i učinjenog: mišljenja su ovde podeljena, razni pro i kontra stavovi se mogu pročitati svuda. Najosnovnije što bi trebalo da se zna o njegovoj političkoj karijeri je njegov status gradonačelnika Beograda 1982-1986. godine. Za vreme svog mandata je donosio odluke o kojima oni koji ih se sećaju i dalje pričaju anegdote. Stupanjem na vlast počinje period njegove karijere u kome prestaje da gradi spomenike i posvećuje se društveno-političkim temama i pisanju. Bogdanović je još od same pojave Slobodana Miloševića javno izražavao neslaganje sa njegovom politikom, što je kulminiralo objavljivanjem javnog pisma Miloševiću u kome ga osuđuje, i naposljetku proterivanjem Bogdanovića iz zemlje 1993. godine, u vreme kad je Milošević bio na vlasti.

Nije samo Bogdanova politička karijera nailazila na osudu javnosti: to je bila sudbina i njegove arhitektonske prakse. Kao teoretičar i graditelj memorijalne arhitekture, ima malo planiranih projekata, i još manje izvedenih, koji su se bavili profanom arhitekturom i urbanizmom, ali bitno ih je pomenuti da bi se stekla celokupna slika o njegovom stvaralačkom kredu. Tu spadaju Stambeno naselje Instituta za vodoprivredu "Jaroslav Černi" pod Avalom, zatim rekonstrukcija vile Kraljice Natalije u Smederevu, a poznati su i njegovi urbanistički planovi ("organski urbanizam" – koncept povratka tradicionalnim urbanističkim principima; raznovrsna, živopisna naselja bliska osećanjima čoveka) – idejni planovi za razvoj Novog Beograda.

Ono što je Bogdanović najviše gradio i materijalni zapis po kome je ostao najpoznatiji jeste memorijalna arhitektura. Oko 20 njegovih spomenika stoje razbacani preko čitavog prostora bivše SFRJ, na prostorima svih današnjih nezavisnih država izuzev Slovenije. Bogdan se za spomeničku arhitekturu opredelio još na samom početku svoje karijere, a njegovi komemorativni kompleksi su (u skladu sa vremenom nastanka) posvećeni palim borcima, uglavnom onima za vreme Drugog svetskog rata. Postoji anegdota da je ideju za svoj spomenik-prvenac, na sefardskom (Sefardi – balkanski Jevreji) groblju u Beogradu, dobio dok je na licu mesta sagovorniku izmišljajući objašnjavao kako namerava da ga izgradi. To i jeste bio simbolični početak jedne slobodne metodologije rada u kojoj je neretko dolazilo do promene u oblikovanju spomenika u odnosu na idejnu postavku u samom njihovom procesu izgradnje, u dogovoru sa majstorima ili po sopstvenom nahođenju. Takođe, čak i kada ih je izgradio, Bogdanu je bilo teško da ostavi svoje spomenike “na miru”, te ih je i tada crtao iznova i menjao u svojoj lucidnoj fantaziji. Inspiracija za konceptualizaciju mu je dolazila iz crteža, koji su opet potekli iz snova, knjiga i mitologije. Ideja je ovaploćena u kamenu, kao tradicionalnom građevinskom materijalu koji je Bogdana fascinirao i koji je nosio odgovarajuće značenjske konotacije. Često je upotrebljavana i sgraffito tehnika.

Bogdanova arhitektura saraduje sa prirodom i uvek je uklopljena sa njom u jedinstvenu i nerazdvojivu celinu. Ovo se možda najbolje primećuje kod Slobodišta, simbolične nekropole pod vedrim nebom, u Kruševcu. Bogdanović se odlučio da na ovom mestu podigne “svetilište slobode” – Slobodište (ime potiče od Dobrice Ćosića, kao i stihovi, uklesani u kamenu). Spomeničkim kompleksom dominiraju veštački napravljeni brežuljci (tumulusi) i krateri, koji su pozicionirani duž 250 m dugačke akse. U kompleks se ulazi kroz “vrata Sunca” da bi se došlo do amfiteatralnog prostora i “doline sećanja”, gde se nalazi dvanaest parova “kamenih krila”, koje je Bogdan nazvao “Rogatim pticama” i kojima je posvećena istoimena knjiga.

Gledam kolekciju Bogdanovih spomenika postavljenu preda mnom, i sa slika svakog se odvijaju različite priče. Spomenik u Vlasotincima govori o moćnom telamonu, muškom pandanu karijatida. Na spomeniku u Popini kao da može da se nazre imaginarni tunel koji prolazi kroz platonovski savršene idealne, pravilne oblike (Bogdanović se dosta bavio Platonom; jedna od njegovih knjiga nosi naziv "Platonov tajni roman"). U Knjaževcu, reminiscencija na spomenike-krajputaše, u Vukovaru priča o smrti gradova se odvija pred posmatračevim očima u kamenom "antilavirintu", u Leskovcu pleše među igračima krunisana kraljica, šumska boginja. U Čačku, grifoni čuvaju jedan mračni hram, a u Sremskoj Mitrovici na zelenim brdima gore metalni plamenovi. Priča vodi dalje, kroz Bihać, Travnik, Berane, Mostar, Labin, Štip, Prilep. Naposletku, možda najpoznatiji od svih Bogdanovih spomenika, nad vodom jezera u Jasenovcu pupi jedan džinovski cvet. Nazivan "melanholičnim lotosom od betona", na mestu užasnog stradanja u koncentracionom logoru, kameni cvet kao simbol večitog obnavljanja stoji kao znak koji nikome ne pripisuje krivicu, niti poziva na osvetu, već anticipira nadu u život i budućnost.

Kao profesor i jedno vreme dekan Arhitektonskog fakulteta, Bogdanović je predavao na katedri za urbanizam, neretko držeći i predavanja o simbolizmu u arhitekturi, na kojima je ulazio u digresije u kojima su teme dobijale kosmološke, sakralne i metafizičke razmere. Negdašnji studenti ih se rado sećaju i pamte ih po lucidnim govorima koji su proisticali iz profesorovog stanja sličnom magnovanju, na razmeđi između dva sveta, kao što je on to bio i u svom životu van katedre. Svako predavanje je bilo jedinstveno i neponovljivo, a za njima su ostajale table iscrtane crtežima koji su sami po sebi predstavljali umetnička dela. Za studente koji su pokazivali interesovanje i potencijal, Bogdanović je organizovao poluprivatnu i alternativnu "Seosku školu za filozofiju arhitekture" u selu Malom Popoviću nadomak Beograda (1976). Škola nije posedovala fiksni raspored predavanja, razvijala je

nove sisteme pristupa arhitektonskoj praksi zasnovane na heurističkoj (istraživačkoj) igri.

Primer jedne od ovakvih igara je opisan u njegovoj knjizi "Povratak grifona". Knjiga je nastala kao rezultat Bogdanovićevog razmišljanja na temu ponovnog uvođenja motiva životinje/čudovišta u arhitektonsku praksu. Inspirisan "Alisom u zemlji čuda" Luisa Kerola, Bogdanović obrađuje temu čudovišta čiji je osnovni motiv groteska, a simboleska predstava u funkciji zaštite. U istoj knjizi takođe se primećuje još jedan princip karakterističan za Bogdana – izmišljanje novih pojmova i kovanica, za šta je odličan primer naziv njegove sledeće knjige, "Gradoslovar" (bukvar gradologije). Kao urbanista i neko ko se bavio gradovima na više različitih nivoa, sakuplja svoje članke koje je objavljivao u rubrici "Mali urbanizam" u beogradskom listu "Borba". Fenomen "urbicida", još jednog njegovog termina čije značenje nije potrebno objašnjavati, opisao je u knjizi "Grad i smrt".

Poznata je Bogdanovićeva izjava "da je pisao da bi umeo da gradi, a da je gradio da bi umeo da piše". Kao svojevrsni vid sinestezije, stvorio je takozvani žanr "arhitektonske fantastike". Najtipičniji predstavnik ove sorte stvaralaštva je knjiga "Zaludna mistrija", koja govori o mističnoj ulozi broja i "društvu zaludgraditelja", bratstvu slavni arhitekata koje se kreće od Bramantea i Paladija do samog pisca knjige. U knjizi je reč o "unutrašnjoj arhitekturi", jedinoj istinskoj arhitekturi, koja postoji samo dok se gradi i koja nikada ne može da dobije svoju spoljašnu manifestaciju. Ona se javlja "zaludgraditelju" samo kada ovaj zatvori oči i nikada ne može biti ispisana, iscrtana, sazidana, jer je nevidljiva i čista tvorevina duha. Ona je večno nedovršena, i zato se konstantno gradi i razgrađuje, živi i diše. Poruka knjige odgovara tezi da je istinska lepota stvari u njihovom nastanku, inicijalnom konceptu. "Zaludna mistrija" takođe predstavlja trag koji je ostavio pokret nadrealizma, kome je Bogdanović pripadao.

“Zelena kutija – Knjiga snova” je nastala tako što je autor beležio svoje snove, diktirao i snimao budeći se usred noći, a onda ih je ostavljao zabeležene na ceduljicama koje je čuvao u zelenoj kutiji. U Beču je kutija otvorena i snovi su grupisani po tematici, a oblasti variraju od političkih, istorijskih, biografskih do književnih, mitoloških i metafizičkih – u svakom slučaju shvaćenih duboko lično i prelomljenih kroz prizmu snova.

Za razumevanje Bogdanovićeovog odnosa prema simboličnim predstavama treba se osvrnuti na Karla Gustava Junga, koji se njima bavio upravo kroz snove, i Ernsta Kasirera koji je razvio čitavu filozofiju o simboličkim predstavama. Bogdan ih je obojicu proučavao i oni su vidno uticali na njegovo shvatanje tog pojma. Kasirer čoveka naziva “simboličkom životinjom”. Po njegovoj tezi, kako životinje percipiraju svet koristeći svoje instinkte i direktnu senzornu percepciju, tako je čovek stvorio svoj sopstveni univerzum simboličkih značenja koji struktuiraju i oblikuju njegovu percepciju realnosti. Kao forme misli koje mogu da budu lingvističke, naučničke, umetničke, oni oblikuju stvarnost, dele se i produžavaju kroz komunikaciju, individualno razumevanje, istraživanje i ekspresiju. Bogdan i sam stvara nove simbole u svojoj heurističkoj istraživačkoj igri: kao sredstvo komunikacije u kome se spajaju inače nespojivi pojmovi, ili se iz ušuškanosti svoga uobičajenog okruženja smeštaju u za njih potpuno nov i nemoguć kontekst, te tako evoluiraju, grafički i značenjski, stvarajući hibridne simbole koji govore nešto novo. Jung sa druge strane smešta simbole kao univerzalne arhetipe u kolektivno ljudsko nesvesno. Kod Bogdana se ovo na spomenicima čita kao svesni izbor simbola koji su nastali u pradaвної istoriji izvan aktuelnih ideologija i samim tim slobodni od svake negativne konotacije koju bi u konkretnoj političkoj situaciji mogli da donesu, zadržavši pritom univerzalnu i antiratnu simboliku mira, ljubavi, nade i pomirenja.

Simbol se u kontekstu arhitekture može shvatiti na mikroplanu

(kao detalj/ornament), ali i na makroplanu, gde čitav objekat može predstavljati simbol za sebe. Bogdanović je svojevremeno napisao i odgovor na tekst Adolfa Loosa "Ornament i zločin", u kome se zalagao za ponovno vraćanje ornamenta u arhitekturu. U skladu sa svojom "metodologijom", principe koji se koriste u oblikovanju ornamenta, a koji su korišćeni u različitim periodima istorije razvoja arhitekture (posebno Sumera i bliskoistočnih civilizacija, egipatske, minojske i grčke, ali i motivi iz balkanskog folklora), on interpretira na sebi svojstven način, u vidu maštovite sinteze klasičnog/postojećeg i savremenog, a rezultat čega se ne može smestiti ni u jedno vreme i dobija status (namerno) "lažne arheologije". Tako, njegovo delo pripada svim vremenima i nijednom vremenu (postavlja se pitanje da li ga usled ovakvog ostavljanja utiska fragmentiranosti treba posmatrati kao postmodernistu ili kao nezavisnu pojavu). Izdaje bogato ilustrovanu "Knjigu kapitela", gde su kapiteli stubova integrisani sa najrazličitijim pojmovima.

Bogdanović je u inostranstvu bio dobitnik mnogih nagrada i priznanja, a predmet je i pozamašnog broja tekstova i rasprava. Bio je imenovan za člana nekoliko značajnih međunarodnih institucija: bio je član osnivačkog veća Internacionalne akademije arhitekture, zatim Ruske akademije arhitekture, dopisni član Bavarske akademije lepih umetnosti, član kolegijuma Evropskog Univerziteta u Jeni i počasni član Akademije nauka i umetnosti Bosne i Hercegovine. Kod nas je i za života njegov rad bio zapostavljen, u senci koju je bacalo društvo opterećeno drugim problemima, društvo koje nije moglo da ima razumevanja za metafizičko i apstraktno jer ni sa egzistencijalnim nije moglo da izađe na kraj. U socijalističkoj Jugoslaviji je Bogdanovićevo delo važno za nerazumljivo jer nije ulazilo (čak se suptilno opiralo) smeštanju u kalupe partizanske ideologije. Danas, većina njegovih spomenika stoje zapušteni. Njihovo stanje kao da preslikava sudbinu vizije o utopiji jedne Jugoslavije koju su i sami nevidljivo povezivali.

Kritičari Bogdanovića mogu biti u pravu kada kod njega upućuju na odsustvo funkcionalnosti i nazivaju njegovo delo anahronim. Kvalitet u njegovom delu upravo se i nalazi u suptilnom konzervativizmu, opiranju tehnologiji i ideologiji shvaćenim dogmatski, kojima ako se čovek prepusti, zapada u veliku opasnost da zanemari ono čovekoliko u kreativnosti, svoja osećanja i ljudsku slobodu. Nezavisno od toga da li su nam se politički stavovi slagali sa Bogdanovim ili ne, i šta god mislili o njemu kao o javnoj ličnosti i odlukama i rečima koje je izneo, smatram da je potrebno da njegovo stvaralačko delo, koje je u inostranstvu višestruko prepoznato, i sami kao društvo prepoznamo i prihvatimo vrednost koje ono nosi. Da se izdignemo iznad bespotrebnih kategorizacija i pojednostavljivanja stvari koje su višeznačne, i izbegavamo da generalizujući donosimo već unapred izrečene presude, te da prihvatajući ono što smatramo kao vrednost savesno pogledamo napred.

Piše: Dušan Milanović